
2 ПИТАННЯ СЛІДЧОЇ ТАКТИКИ ТА МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

УДК 343.98

А. В. Іщенко
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри криміналістики та судової медицини

Національна академія внутрішніх справ

Д. А. Ляшенко
здобувач кафедри криміналістики та судової медицини

Національна академія внутрішніх справ

ДИСЕРТАЦІЇ З МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ФОРМА ТА ЗМІСТ

Узагальнені дані про форму та зміст кандидатських дисертацій з проблем методики розслідування злочинів та висловлюються пропозиції щодо підвищення їх теоретичного рівня та практичної спрямованості.

Ця стаття є своєрідним продовженням аналізу дисертацій з криміналістичної методики, який раніше був оприлюднений на сторінках «Криміналістики і судової експертизи» [1]. Головною ідеєю попередньої публікації було обґрунтування думки про те, що у рамках кандидатської дисертації практично неможливо розкрити питання, які стосуються методики розслідування злочинів як системи багатопланових організаційних, слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, які забезпечують оптимальне розсліду-

вання злочинів. Аргументація цієї ідеї ґрунтувалася саме на тому, що методика розслідування кожного конкретного злочину чи їх групи має багаторівневу, різнопланову структуру, яка включає декілька блоків:

1. Вихідна інформаційна база конструювання методики розслідування окремих видів злочинів.
2. Тактична складова методики розслідування окремих видів злочинів.
3. Використання можливостей спеціальних знань у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.
4. Залучення державних та недержавних органів, їх представників до розслідування злочинів.
5. Використання можливостей криміналістичної профілактики злочинів.

На наше глибоке переконання, кожна із названих складових, може бути і повинна стати предметом самостійної дисертації. Більше того, навіть, окремі елементи названих системоутворюючих блоків потребують поглибленого криміналістичного дисертаційного аналізу, наприклад, способи підробки грошей чи способи вчинення вбивств, з використанням вибухових пристроїв. Зазначені міркування не отримали принципових зауважень серед колеґ-криміналістів. В цьому вбачається певний резерв вдосконалення дисертацій цієї проблематики. Разом з тим, потребують уваги і деякі інші формальні і змістовні ознаки дисертацій. Форма та зміст дисертації та автореферату визначені у «**Вимогах до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій**», які розроблено на підставі ДСТУ 3008-95 «Документи. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення». При цьому, ці вимоги стосуються будь-яких дисертацій усіх галузей знання з будь-якої тематики.

Ключовим моментом у визначенні важливості дисертації виступає актуальність теми дослідження. Відомо, що актуальність – важливість, злободенність чогось для справжнього моменту часу [2, с. 33]. Цілком зрозуміло, що у певних випадках дисертанту, треба наполегливо переконувати наукову спільноту у необхідності досліджувати саме конкретну проблему. З великою пересторогою і вибаченнями мусимо зазначити, що далеко не кожному зрозуміла необхідність підготовки, наприклад, дисертації на тему: «Вплив катіонів лужноземельних і перехідних металів на функціонування мітохондрій печінки шурів», яка була захищена ще 1999 року за спеціальністю 03.00.02 – біофізика. Подібне можна говорити і про «Дослідження пилового хвоста комети Веста 1976 VI методами поверхневої фотометрії» (спеціальність 01.03.03 – геліофізика та фізика Сонячної системи) та інші роботи. Підтверджувати чи заперечувати злободенність цих досліджень можуть лише спеціалісти. Разом з тим, наведене дозволяє говорити про те, що для обґрунтування конкретних тем у різних галузях знання однотипні, шаблонізовані підходи не завжди прийнятні. Думається, що визначенню актуальності дисертацій з природничих наук, потрібно приділяти більше уваги, особливо з огляду на прозорість та відкритість організації, планування та проведення наукових досліджень, їх особливу специфічність. Система обґрунтування

актуальності тематики досліджень з гуманітарних наук, теж повинна мати свої відмінні риси.

При визначенні тематики дисертацій з методики розслідування злочинів науковці практично завжди говорять про необхідність певних змін у правовій системі та нагальність активізації боротьби зі злочинністю в державі. З нашої точки зору це, швидше, гасло, ніж аргумент на користь актуальності. У подальшому здобувачі майже завжди наводять статистику, яка свідчить про загрозливий стан злочинності, чи її зростання. На нашу думку, наявність злочинів чи зростання їх кількості не є головною детермінантою розробки проблем методики розслідування злочинів. Головним аргументом на користь необхідності дослідження таких проблем є відсутність методик розслідування певних злочинів, чи їх недосконалість. Фактично мова повинна йти про криміналістичне забезпечення протидії злочинності. У свій час була зроблена спроба визначити наявність криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів. Для цього відповідно до статей Кримінального кодексу колишньої УРСР 1961 року, які встановлювали відповідальність за певні злочини, визначалися науковці колишнього СРСР, які на дисертаційному рівні аналізували питання методики розслідування тих чи інших злочинів з початку 40-х років до 1999 року минулого століття [3]. Виявилось, що науковий аналіз питань методики розслідування злочинів в той час проводився менше, ніж по половині злочинів, передбачених кримінальним законодавством.

На кафедрі криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, фактично, завершено подібний порівняльний аналіз стану криміналістичного забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів українськими криміналістами, відповідно до норм Кримінального кодексу України 2001 року [4]. Предметом вивчення були підготовлені з 1965 по 2014 рік дисертації вітчизняних криміналістів з проблематики методики розслідування злочинів. Ситуація з криміналістичним забезпеченням цього важливого напрямку боротьби зі злочинністю, не покращилася. Протидія значній кількості злочинів ускладнюється зниженням професійного рівня співробітників правоохоронних органів та фактичною відсутністю науково обґрунтованих, дієвих методик розслідування злочинів. Так, фактично, не були предметом наукового аналізу питання розслідування злочинів проти основ національної безпеки України та злочинів проти правосуддя. Поодинокі роботи присвячені розслідуванню злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; злочинів проти довілля; проти громадської безпеки; злочинів проти громадського порядку та моральності; злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян та інших кримінальних правопорушень. Говорити про недостатню їх актуальність просто неможливо. Однак, зазначена тематика не привертає увагу науковців. Очевидно, слід підсилити роль правоохоронних органів та

підрозділів навчальних закладів і науково-дослідних установ, у визначенні тематики наукових досліджень з питань методики розслідування злочинів. При окресленні тематики дисертацій, з методики розслідування злочинів та обґрунтуванні їх актуальності, необхідно, з нашої точки зору, повною мірою враховувати потреби практики, про що у першу чергу свідчить наявність чи відсутність відповідних методик розслідування.

Фактично такий підхід витікає з «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., та № 567 від 27.07.2016, де зазначається: «Теми дисертацій пов'язуються, як правило, з основними науково-дослідними роботами, що виконуються вищими навчальними закладами або науковими установами і затверджуються вченими (науково-технічними) радами для кожного здобувача окремо, з одночасним призначенням наукового консультанта в разі підготовки докторської, чи наукового керівника в разі підготовки кандидатської дисертації».

Традиційно, при висвітленні актуальності теми, автори намагаються навести список прізвищ вчених, які опікувалися досліджуваними проблемами. З цього приводу можна відмітити декілька важливих моментів, які у певних ситуаціях виглядають, на наш погляд, не зовсім коректно. По-перше, досить часто дисертанти наводять прізвища попередників без урахування рівня робіт цих вчених, де висвітлювалася конкретна проблема. Видається не зовсім прийнятним згадування у одному рядку імен науковців, які вивчали конкретну проблему на рівні докторської дисертації (фундаментальний рівень), кандидатської дисертації, а то і епізодичних, поодиноких публікацій. По-друге, до такого переліку вчених, інколи потрапляють представники інших галузей знання, що фактично, не узгоджується з паспортом конкретної наукової спеціальності. По-третє, поширеною є практика згадування у такому списку всіх членів спеціалізованої вченої ради, у якій відбувається захист незалежно від спрямованості їх наукових інтересів. По-четверте, має місце практика згадування певних дослідників у вступній частині роботи та відсутність посилання на їх публікації у списку літератури.

Думається, уникнути цих неузгодженостей, можна було б за рахунок більш чіткого визначення дисертантом значення доробку попередників у його власному дослідженні. В такому випадку здобувач міг би назвати вчених, на здобутки яких він спирається взагалі, далі відмітити науковців, які безпосередньо займалися конкретною проблемою в рамках докторських дисертацій, потім вказати кандидатів наук – своїх попередників. Цілком зрозуміло, що це лише пропозиції, а не безперечна формула вирішення такого делікатного питання. Разом з тим, реалізація такого підходу дозволить глибше зрозуміти ставлення дисертанта до своїх попередників.

У «Порядку присудження наукових ступенів», також звертається увага на важливість впровадження отриманих дисертантом результатів досліджен-

ня та зазначається: «До дисертації, що містить науково-прикладні результати, повинні додаватися документи, що підтверджують практичне використання отриманих здобувачем результатів – впровадження у виробництво, достатню дослідно-виробничу перевірку, отримання нових кількісних і якісних показників, суттєві переваги запропонованих технологій, зразків продукції, матеріалів, тощо, а до дисертації, що містить теоретичні наукові результати, – рекомендації щодо їх використання».

Це надзвичайно важливе положення потребує певних уточнень стосовно гуманітарних, особливо юридичних, наук. Цілком зрозуміло, що результатами правничих досліджень далеко не завжди можуть бути технології, зразки продукції, нові матеріали тощо. В окремих випадках це можуть собі дозволити представники, наприклад, інформаційного права, криміналістики, судової експертизи. Науковці, які спеціалізуються у класичних правових науках, здебільшого пропонують зміни у законодавство. Це вже стало невід'ємним атрибутом дисертацій представників кримінального права та процесу, трудового, адміністративного та інших галузей правової науки. В результаті такого бачення процедури впровадження результатів дослідження, здобувачі намагаються за будь-яку ціну отримати документ про впровадження результатів наукових пошуків не де-небудь, а саме у Верховній Раді України. Більше того, у спеціалізованих радах нерідко такий підхід вважається обов'язковим для кожного дисертанта. Мимоволі виникає думка про необхідність створення у цій шановній установі окремого підрозділу по обслуговуванню молодих науковців.

Автори дисертацій з методик розслідування злочинів, далеко не завжди можуть пропонувати зміни до законодавства. Уявляється, що основними результатами наукових досліджень у галузі методик розслідування злочинів є розробка методик взагалі, чи окремих її елементів: висвітлення типової слідчої картини злочину; узагальнення та конкретизація способів вчинення злочинів; встановлення ознак злочинця; конкретизація слідчих ситуацій та алгоритмів їх розв'язання; розкриття особливостей проведення слідчих (розшукових) дій; визначення напрямів використання спеціальних знань та можливостей різних рівнів взаємодії у процесі кримінального провадження, тощо. У такому випадку є можливість чітко визначитися, принаймні, з двома напрямками впровадження здобутків криміналістів, які спеціалізуються на вивченні проблем методик розслідування злочинів. По-перше, це діяльність правоохоронних органів щонайменше обласного рівня. Саме співробітникам практичних підрозділів мають бути спрямовані практичні рекомендації по вдосконаленню протидії певним злочинам, підвищенню ефективності організації розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень. По-друге, – науково-педагогічна практика на рівні навчальних закладів та науково-дослідних установ. Співробітники цих організацій цілком кваліфіковано можуть висловити свою думку, щодо можливості та доцільності використання зазначених наукових результатів. Одночасно, це може стати

реальною обов'язковою умовою належного впровадження результатів наукових пошуків, яка доступна для реалізації кожному дисертанту.

У «Вимогах до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій», здобувачу пропонується перерахувати використані наукові методи та змістовно визначити, що саме досліджувалось кожним методом. Наведемо типову схему викладу частини вступу до дисертації з криміналістики, що стосується методів дослідження, яка нашою є на певні роздуми. Ця схема подається курсивом і без посилання на конкретну роботу, тому що фактично повторюється у більшості з них.

Методи дослідження. *Методи дослідження визначені специфікою роботи, її метою і поставленими задачами. В дослідженні використано загальнонаукові і спеціальні методи.*

Головним у цій системі виступає діалектичний метод, як загальнонауковий метод пізнання соціально-правових явищ у їх суперечностях, розвитку та змінах, що дало можливість дослідити проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми.

Відомо, що впродовж століть діалектика сприймалася як мистецтво вести дискусію (вперше – у Сократа) та завоювала місце панівного методу у науці, що певним чином сповідується і нині. Одночасно цінність діалектики нівелюється відсутністю метафізики. Розглядати діалектику та метафізику відокремлено, з нашої точки зору, помилково. Саме завдяки використанню діалектичних та метафізичних підходів, розкривається багатогранність предмета дослідження. Дисертанти, в тому числі і криміналісти, з позицій застарілих, на нашу думку, схем «спираються» лише на діалектику. Певним виключенням із цього списку, можна назвати кандидатську дисертацію Оржинської Е.І. «Метод криміналістичного аналізу злочину та злочинної діяльності», у якій підрозділ 1.1. носить назву «Загально теоретичні методи», де була зроблена плідна спроба більш детально висвітлити ці складні проблеми [5, с. 12-43].

Далі у дисертаціях перераховуються певні методи та вказується мета їх використання. Це здебільшого виглядає так:

«Формально-логічні методи було застосовано при аналізі матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ), нормативних актів, наукових положень та концепцій, що становлять предмет дослідження (розділи 1, 2, 3)». Виходячи з цього твердження, вимушені нагадати, що серед формально-логічних методів найважливішими є аналіз і синтез, індукція і дедукція (від приватного до загального, від загального до приватного), порівняння, аналогія, гіпотеза, доказ. Така редакція приведеного положення, дозволяє говорити про те, що «при аналізі ... нормативних актів, наукових положень та концепцій...» дисертантом не використовувалися інші методи: догматичний, історичний, ретроспективний тощо.

Далі: «...статистичний метод використано при узагальненні результатів анкетування правоохоронців, вивченні архівних матеріалів криміналь-

них проваджень (кримінальних справ)». Знову виникає думка про те, що «при узагальненні результатів анкетування правоохоронців, вивченні архівних матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ)», здобувач не користувався формально-логічними методами.

Можна продовжити деталізацію варіантів висвітлення методичного інструментарію, опис якого запропонований у «Вимогах до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій», але, на нашу думку, очевидно, що ця частина вимог потребує певного вдосконалення.

Взагалі, складається враження, що ці рекомендації формувалися науковцями, які тяжіють до природничих наук. Дійсно, з метою уникнення дублювання процедури дослідження, наприклад, певних речовин, матеріалів, процесів дуже важливо чітко зазначити які саме методи, який інструментарій, у якій послідовності використовувалися конкретним науковцем для дослідження конкретного об'єкта. Це дозволяє мінімізувати інтелектуальні та матеріальні ресурси, забезпечує оптимізацію отримання нових результатів. Стосовно суспільних наук, з таким підходом важко погодитися. Вивчення кримінальних проваджень, висновків експертів, виявлення ставлення правоохоронців чи населення до тих чи інших суспільних явищ, за нашим глибоким переконанням, не може бути обмежене конкретним переліком методів наукового пошуку.

Наведені міркування мали на меті привернути увагу науковців до деяких положень щодо підготовки та оформлення матеріалів дисертаційних досліджень, які потребують певної модернізації.

Перелік посилань

1. *Ищенко А. В., Ляшенко Д. А.* Зміст та форма дисертацій з методики розслідування злочинів // Криміналістика і судебная експертиза. Київ, 2015. Вып. 60. С. 76-86.
2. *Словник інішомовних слів* / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1974. 776 с.
3. *Ищенко А. В., Матвиенко В. В.* Криміналістическое обеспечение методики расследования отдельных видов преступлений: учеб. пособие / Одесский ин-т внутренних дел Украины. Одесса, 1999. 112 с.
4. *Ищенко Д. А.* Національна академія внутрішніх справ – провідний центр розробки методик розслідування злочинів // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 321-331.
5. *Оржиська Е. І.* Метод криміналістического анализа злочину та злочинної діяльності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / НАВС України. Київ, 2015. 252 с.

ДИСЕРТАЦІЇ З МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ФОРМА ТА ЗМІСТ

**А. В. Ищенко
Д. А. Ляшенко**

Эта публикация является своеобразным продолжением анализа содержания дисертацій по криміналістике, о чем шла речь в предыдущей статье (Ищенко А. В., Ляшенко Д. А. Зміст та форма дисертацій з методики розслідування злочинів// Криміналістика

и судебная экспертиза. – Вып. 60. – К., 2015.– С. 76-86). Основной идеей той публикации было обоснование тезиса о том, что в рамках кандидатской диссертации практически невозможно раскрыть методику расследования конкретного вида преступлений, которая включает в себя систему многоплановых организационных, следственных (розыскных) действий, оперативно-розыскных мероприятий, которые обеспечивают оптимальное расследование преступлений. В настоящей работе авторы затрагивают не менее важные вопросы содержательной стороны диссертаций этой направленности. Речь идет о необходимости более четкой аргументации актуальности избираемой тематики диссертаций, которая должна опираться на потребности следственной практики, а не сходить, как это зачастую случается, из неудовлетворительного состояния статистических показателей преступности.

В результате анализа диссертаций, защищенных в Украине в 1965-2014 годах, установлено, что методики расследования целого ряда преступлений либо вообще не разрабатывались на каком-либо уровне обобщения, либо исследовались довольно фрагментарно. Речь идет о вопросах расследования преступлений против основ национальной безопасности Украины и преступлений против правосудия. Просматриваются лишь единичные попытки освещения вопросов криминалистического противодействия уголовным посягательствам на избирательные, трудовые и иные права и свободы человека и гражданина; преступлениям против окружающей среды; общественной безопасности; преступлениям против общественного порядка и моральности; неприкосновенности государственной границы, обеспечения призыва и мобилизации, иным криминальным правонарушениям. Продолжая анализ содержания диссертаций этой направленности, авторы высказывают сомнения относительно обязательности четкого обозначения конкретных методов исследования, используемых для изучения определенных гуманитарных вообще и юридических, в частности, проблем. Трудно представить, что при изучении состояния преступности должно использовать лишь статистические методы, а при анализе уголовных дел необходимо ограничиваться лишь формально-логическими методами. Очевидно такой подход приемлем при определении методов исследований в естественных науках и нуждается в существенной конкретизации применительно к общественным отраслям знаний. Изложенные положения направлены на привлечение внимания ученых к некоторым требованиям, которые касаются содержания и формы диссертационных работ.

THESIS ON METHODS OF INVESTIGATION CRIMES: FORM AND CONTENTS

**A. Ishchenko
D. Lyashenko**

This publication is a continuation of the analysis of the content of dissertations for criminology, what was discussed in a previous article (Ishchenko A.V., Lyashenko D. A. The content and form of theses by a technique of investigation of crimes // Criminology and judicial expertise. – Vol. 60. – К., 2015. – p. 76-86). The main idea of the publication was to substantiate the thesis that in the framework of a PhD thesis is almost impossible to reveal the methods of investigation of specific crimes, which includes a system of multifaceted organizational, investigative (search) actions, operational search measures that ensure an optimal investigation of crimes. In this paper, the authors address important issues of substantive part of the thesis of this orientation. We are talking about the need for a more clear argument of the relevance of the selected subject of the thesis, which must be based on the needs of investigative practices and not to go, as so often happens, the poor state of statistical indicators of crime.

The analysis of theses defended in Ukraine, 1965-2014 years, it was found that the technique of investigating a number of crimes are either not developed at any level of generalization

or investigated quite fragmentary. We are talking about the issues of investigation of crimes against bases of national security of Ukraine and crimes against justice. Seen only sporadic attempts to report on issues of crime combating criminal attacks on the electoral, labour and other rights and freedoms of man and citizen; crimes against the environment; public safety; crimes against public order and morality; the inviolability of state borders, maintenance of conscription and mobilization, and other criminal offenses. Continuing the analysis of the content of the thesis this orientation, the authors questioned the obligation of clearly identified research methods used to study specific Humanities in General and law in particular problems. It is hard to imagine that the study of state crime is to use only statistical methods, and the analysis of criminal cases should be limited only to formal-logical methods. Obviously such an approach is acceptable in determining the research methods in the natural Sciences and needs substantial fleshing out in relation to public spheres. The regulations are aimed at attracting the attention of scientists to some of the requirements regarding the content and form of dissertations.

УДК 343.98

Е. Д. Лукьянчиков
доктор юридических наук, профессор

Национальный технический университет Украины «КПИ»

Б. Е. Лукьянчиков
кандидат юридических наук, доцент

Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины

РЕФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

Исследуются истоки следственных действий, начиная с их закрепления в Своде законов Российской империи в 1857 году. Анализ содержания таких действий показывает, что их целевой направленностью является поиск источников сведений о преступлении, их исследование и получение необходимой информации. Анализируются взгляды ученых на выделение специфических свойств и признаков, которые позволяют выделить из широкого круга процессуальных действий следственные действия. Предпринята попытка проанализировать целесообразность использования в УПК измененного термина «следственные (розыскные) действия» и показано не полное его соответствие познавательной направленности таких действий. Отмечается, что ни в одном из изученных УПК терминологическое словосочетание в виде «следственные (розыскные) действия» не встречается и предлагается использовать в законодательстве, теории и практике термин «следственные действия». Обращено внимание на постепенное проникновение приемов и методов оперативной-розыскной деятельности, направленных на негласное получение информации в уголовном производстве с целью получения сведений для расследования тяжких и особо тяжких преступлений, которые совершаются тайными и замаскированными способами, как правило, организованными преступными группировками с использованием коррумпированных связей.